

ни дискурс у јавности), јер је он већ био условљен и покренут деловањем главних актера у Савезу комуниста у контексту сепаратистичких етничких концепција руководства република и покрајина СФРЈ. На тај начин аутор је одговорио на питања које је поставио на почетку истраживања, објаснио многе преломне догађаје и деловање истакнутих личности, и у значајној мери оспорио раширене стереотипе о потпуној одговорности српских интелектуалаца за распад Југославије.

Милош ТИМОТИЈЕВИЋ

Срђан Цветковић. *Борислав Пекић: живот бунтовника*.
Београд: Catena mundi, У име народа за слободну Србију, 2020, 148.

Обраћајући се у епистоларној форми Иву Андрићу, Владимир Пиштало је истакао: „Прошла је Југославија, комунизам, национализам а ви сте ту. Прошли су Цинцар-Марковићи и Родољуби Чолаковићи и Туђмани и Милошевићи, а Ђоркан је остао. Замислимо се над тим кад судимо о дometима политике.“⁴ Наведене речи се у потпуности могу применити на Борислава Пекића и Његоване. Такву перспективу и угао гледања на ствари – у коме се јасно прави разлика између онога што је представљало чињеницу временски ограниченог, „потрошног“ карактера и нечега што има трајну вредност – треба имати у виду да би се разумели значај и тежина Пекића као теме. Иако је током живота имао и своје политичке епизоде, Пекић нам је данас, пре свега, важан због својих књижевних дела. У том смислу, треба истаћи да је бављење животом једног писца значајно због тога што „познавање чињеница из биографије уметника може да буде веома инспиративно за богатији и садржајнији доживљај онога што је створио“.⁵ Треба напоменути и то да је у Пекићевом случају биографија нешто што је имало посебну тежину. Наиме, он је био од оних личности које су настојале да не говоре „само речима“, већ „читавим животом“. Био је човек код кога су мисао, реч и чин били једно и који је „писао баш онако како је живео“.

У вези са биографијом овог „писатеља од велике и ретке сорте“⁶ још нешто – нешто што је нарочито важно за историчаре – треба истаћи на почетку: Пекићев животни пут је био такав да се кроз причу о њему, мање или више детаљно, из особеног ракурса могу осветлити и приказати разли-

4 Vladimir Pištalo, *Sunce ovog dana. Pismo Andriću*, (Zrenjanin, Novi Sad: Agora, 2018), 166.

5 Владимир Кеџмановић, „Књижевност и биографија“, *Свеске Задужбине Иве Андрића*, св. 33/2016, 319.

6 Борислав Михајловић Михиз, „Србин у Лондону“, *Океан Пекић. Зборник*, прир. Михајло Пантић, (Београд: Библиотека града Београда, 2020), 90.

чита важна питања, догађаји и процеси који су обележили историју Србије и социјалистичке Југославије у другој половини 20. века. Како је сам говорио, његова „лична биографија“ се подударала са „жалосним усудом српског грађанства“, а посебно је значајан као учесник и/или сведок догађаја који су пратили ослобођење Југославије, опозиционо деловање у првим поратним годинама, обрачун власти са политичким неистомишљеницима, притисак режима на књижевнике, „време петиција“ којима је брањена слобода мисли и изражавања, студентске протесте 1968, „обнову“ Демократске странке (1990) и мартовске демонстрације 1991. године. По нагласцима које је током писања књиге стављао на поједина питања и одличној контекстуализацији теме, приметно је да је Срђан Цветковић – осим приказа живота великог писца – тежио управо томе да кроз његову биографију сагледа једно време и одређена важна питања која су обележила полувековни период од почетка четрдесетих до почетка деведесетих година 20. века.

Повод за настанак и објављивање књиге Срђана Цветковића, као што можемо видети из посвете, представљала је деведесета годишњица Пекићевог рођења. Сама годишњица није била обележена на одговарајући начин, па књига *Борислав Пекић: живот бунтовника* – уз зборник прича *Пре времена чуда* (приредио Вуле Журић, Лагуна) и зборник текстова *Океан Пекић* (приредио Михајло Пантић, Библиотека града Београда) спадају међу најважније ствари које су поводом ње урађене. Посвета нам открива и ауторову личну везаност за Пекића. Из те перспективе постаје нам јасније и његово претходно бављење животом великог писца, односно вишеструко враћање на њега као тему. Осим у склопу ширих истраживања политичке репресије и облика отпора у социјалистичкој Србији, Цветковић се Пекићем и засебно бавио у публикацији *Ходочашће Борислава Пекића* (2007), потом у књизи *Портрети дисидентата* (2007), те поменутом зборнику *Океан Пекић* (2020). Приредио је за објављивање и поједине документе, попут решења о Пекићевој рехабилитацији, а значајну пажњу великом књижевнику је посветио и на запаженој изложби „У име народа“ (2014). Континуитет у проучавању теме, као и његово систематско бављење облицима отпора, дисидентством и државном репресијом у социјалистичкој Југославији, препоручују колегу Цветковића као аутора књиге *Борислав Пекић: живот бунтовника*.

Као што Срђан Цветковић није од оне врсте историчара која живи затворена у својим „кулама од слоноваче“, тако се ни ова књига не може, ни темом ни „изведбом“, сврстати у херметична дела која чита само узак круг посвећеника у одређену тематику. Напротив, на овакав начин написана Пекићева биографија спада у домен онога што се назива „јавном историјом“ („прошлост која се нуди јавној потрошњи“, како је то формулисао Џон Тош).⁷ Реч је о питко написаној, лако читљивој књизи невеликог обима, која не „резонира“ са мерилима и расписаношћу Борислава Пекића, али кореспон-

7 Џон Тош, *У трагању за историјом. Циљеви, методи и нови правци у проучавању савремене историје*, (Београд: Clio, 2008), 16.

дира са духом времена. Захваљујући огромној количини материјала која је остала иза великог писца, заинтересовани читалац може лако – преко мемоарске прозе, дневника, објављених писама, интервјуа, есејистичких и публицистичких текстова – да прошири круг сазнања о питањима која га интересују. Велики број добро одабраних фотографија – чак 45 (практично на свакој трећој страни по једна) – и одлични, разноврсни прилози, који прате и допуњују основни текст, чине књигу још допадљивијом.

Изворна основа биографије је разноврсна и чине је: архивски документи; необјављен документарни материјал и дневничке забелешке Борислава Пекића, које су аутору уступиле на коришћење Љиљана и Александра Пекић; потом објављена Пекићева писма, мемоарска проза *Године које су појели скакавци*, књига пишчевих текстова, говора и изјава *Одмор од историје* (касније објављена под насловом *Стопе у песку*); интервјуи и сведочења савременика које је аутор прикупио у периоду од 2005. до 2018; објављена дневничка и мемоарска сведочанства; различите периодичне публикације (од штампе из 1945. до *Анала Борислава Пекића* објављиваних у 21. веку). Осим наведеног, Цветковић је користио и необјављене дипломске и мастер радове, рукописе књига, те разноврсну литературу.

Структуру књиге чине две веће целине: у првој је кроз 12 поглавља дат приказ Пекићевог живота и рада (стр. 7–104); друга је састављена од шест разноврсних прилога који употпуњују и обогаћују представу о делатности и погледима великог писца (105–137). У првом и основном делу књиге налазе се следећа поглавља: Љубав Ловћена и банатске равнице (7–11), Колпортер Демократије (12–19), „Топли зец“ у Трећој мушкој (20–25), Отписани (26–32), Процес Савезу демократске омладине (СДОЈ) 1948–1949 (33–42), На робији (43–64), Студије – потрага за златним руном (65–68), Ходочашће Борислава Пекића (69–76), Писма из туђине (77–88), На врху Апарата (89–91), Обнова Демократске странке 1990 (92–99), Живот после смрти (100–104). На њих се надовезују разноврсни и добро одабрани прилози – одломак о ослобођењу 1944. године из приче „Свирач из златних времена“ из *Новог Јерусалима* (107–109); два одломка из мемоарске прозе *Године које су појели скакавци* – о „топлом зецу“ у Трећој мушкој гимназији (1946) и епизода са једним „цинкарошем“ из затвора (110–121); чувени Пекићев текст „Нација и демократија, а не нација или демократија“ (122–124); одломак из Пекићевог дневника који говори о једном аспекту његових погледа на однос тоталитарних режима и уметности, што је једно од питања којима се у различитим приликама бавио (125); одлично одабран интервју из априла 1991, који нам осветљава различита питања из живота писца и његове погледе на широк круг тема (127–137). Осим списка коришћених извора и литературе (139–140), на крају књиге је наведена и библиографија Борислава Пекића, укључујући и списак дела преведених на енглески језик (141–145). Полазећи од тога да је, према одређеним схватањима, права и најбоља биографија једног писца садржана у његовој библиографији, сматрамо да је одлично што је Цветковић списком објављених дела (као и одломком из „Свирача из златног времена“) употпунио књигу.

На стотинак страна првог дела биографије аутор је, држећи се хронолошког приступа, кроз 12 углавном краћих поглавља (од три до 22 стране) концизно приказао Пекићев живот, провлачећи његово бунтовништво као црвену нит кроз књигу. О Пекићу се у књизи говори као о „вечитом бунтовнику“, „бунтовнику са разлогом“, истиче се његов „несаломиви дух отпора“ и спремност да за своја уверења поднесе „личну жртву“. Све најважније бунтовничке епизоде – од првог хапшења 1943, преко „растурања“ јединог опозиционог гласила *Демократије* (1945), илегалне делатности у склопу различитих омладинских дружина и организација (посебно СДОЈ) у првим послератним годинама, учешћа на студентским демонстрацијама 1968, реговања на кршење људских и уметничких права (потписивање и подршка различитим петицијама и апелима) до сузавца и пендрека из марта 1991. године – приказане су у књизи, као и последице (робија у Сремској Митровици и Нишу, нарушено здравље, праћење, одузимање пасоша, немогућност да објављује под својим именом, обустава штампања дела) које је због таквог ангажмана трпео.

Срђан Цветковић је приказао и остале важне моменте из пишевог живота – од рођења у Подгорици (1930), преко честих селидби у детињству, година које је током Другог светског рата провео у Баваништу, одласка у Лондон и живота у Великој Британији, повратка у Југославију који је пратило активно учешће у оснивању и делатности Демократске странке. Поменути су и рад у уредништву *Књижевних новина* и *Демократије*, хонорарни ангажман код Би-Би-Сија, чланство у САНУ, ПЕН-у, Крунском савету. У основним цртама је указано и на његов књижевни рад – поменута су дела, њихова рецепција и награде које је добијао. Аутор се осврнуо и на признања која је Пекић постхумно добио, књиге које су објављене после његове смрти, те различите начине на које је у минулим деценијама негована култура сећања на великог писца. Свеукупно посматрано, неке ствари из Пекићевог живота су укратко приказане, о другима је, пак, опширније писано, али битно је напоменути да књига нуди заокружен – и у одговарајућем историјском контексту сагледан – приказ живота великог писца.

Осим спољашњих манифестација Пекићевог живота, аутор је на добар начин осветлио и његов унутрашњи свет – указао је на утицај порекла и „географије“ на Пекићеву личност (спој „наслеђеног строгог моралног кода једног брђанина“ и „толерантне и помирљиве природе Банаћанина“); скренуо пажњу на поједине важне епизоде које су се одразиле на његова схватања и погледе (стрелјање девојчице Елзе Динус, у коју је био заљубљен, 1944; суочавање са „нељудском мржњом“ – „топлим зецом“ 1946); доста простора је посветио Пекићевим формативним годинама, које су изузетно значајне за разумевање његовог стваралаштва; осврнуо се на године самоизолације по изласку из затвора (читање, интроспекција, писање), њихов утицај на његов духовни развој и унутрашњу промену до које је тада дошло („адолесцентску анархију је сменила дисциплина, а акцију медитација,

веру сумња, а ирационалност разум, тело дух“). Цветковић нам је приближио и Пекићеве карактерне црте и принципијелност (чувена анегдота са пенкалом); писао је о његовом господству, широкогрудости и одмерености; осврнуо се на Пекићеву склоност ка читању (испољену још током школских дана), енциклопедијско знање и ученост; поменуо креативност, радну етику („крвопилни раденик“) и студиозност великог књижевника; указао је на неке од његових опсесивних тема („природа тоталитарних режима и начин на који се у њима сналазе припадници грађанског сталеза“); упознао нас са Пекићевим погледима на аболиционизам и уставну монархију; на неколико места је дужну пажњу посветио пишевом политичком креду – синтези националног и демократског опредељења.

У времену урушених критеријума и посувраћених вредности, времену у коме је естрада (рачунајући ту и „естрадне писце“ и „списатељице“) постала доминантно обележје културе, времену у коме „озбиљан статус добијају баналне и ефемерне појаве, а маргинализују се темељне културне вредности“⁸ Борислав Пекић је – и као човек и као писац – једна од величина и вредности које су нам потребне. У том смислу, можемо само да поздравимо појаву једне овакве књиге, која нам на заокружен, целовит и поуздан начин говори о животу великог писца. Иако невеликог обимом, књига *Борислав Пекић: живот бунтовника* представља добру, јасно заокружену целину. У исто време, то је текст који садржи у себи (приметан) потенцијал за друго, допуњено/проширено издање. Да ли ће Срђан Цветковић наставити да се враћа Пекићу, као што је то чинио у претходном периоду, остаје да видимо. У међувремену, најтоплије препоручујемо за читање овај допринос историчара – тих „рођака паса трагача по крви“⁹ – изучавању и разумевању великог писца.

Момир Н. НИНКОВИЋ

The Economic History of Central, East and South-East Europe 1800 to the Present, ed. Matthias Morys. New York: Rutledge 2021.

Након дугог времена, после радова Џона Лемпија и Мишела Казера, имамо рад који на компаративан и квантитативан начин анализира оно што зовемо постсовјетским простором у Европи, али у чију анализу улази и Грчка. Аутори су обрадили земље са простора централне, источне и југоисточне Европе (ЦИЈИЕ или CESEE на енглеском). Зборник је настао након

8 Бојан Јовановић, *Памћење и самозаборав*, (Београд: Дерета, 2018), 253.

9 Borislav Pekić, *Novi Jerusalem. Gotska hronika. London 1988*, (Beograd: Laguna, 2016), 97.